

Dariusz Kalina (Stowarzyszenie Ochrony Dziedzictwa Narodowego w Kielcach)

Z dziejów dawnej wsi Głębozca

W północnej części Kielc znajduje się niewielka ulica Głębozca, będąca niema pamiątką historii tej części dzisiejszego miasta, na której terenie w XVI w. lokowano wieś na prawie niemieckim.

Najbliższe ślady historycznego osadnictwa w północno-zachodniej części Kielc odnotowano w górę rzeki, na lewym jej brzegu w rejonie *Zalewu na Piaskach*, a więc na terenie dawnej wsi Szydłówek. W miejscu tym odkryto pozostałości drewnianej zabudowy mieszkalnej, wskazującej na tymczasowe zamieszkiwanie ludzi w tym miejscu w okresie wczesnego średniowiecza¹.

Według Czesława Hadamika, autora pracy dotyczącej początków Kielc, mieszkańcy tej osady mogli mieć związek z poszukiwaniem i wydobywaniem rud metali we wczesnej fazie rozwoju okolic Kielc. Jako podstawę takiego przypuszczenia wskazuje źródła toponomastyczne: „W szczególny sposób wypada rozważyć nazwy, które w oczywisty sposób nawiązują do górnictwa i hutnictwa **kruszcowego** (podkreślenie DK)”². Na wskazanym stanowisku archeologicznym nie stwierdzono jednak żadnych śladów takiej działalności.

O wydobywaniu rud metali na terenie Kielc w średniowieczu wiadomo nam niewiele.

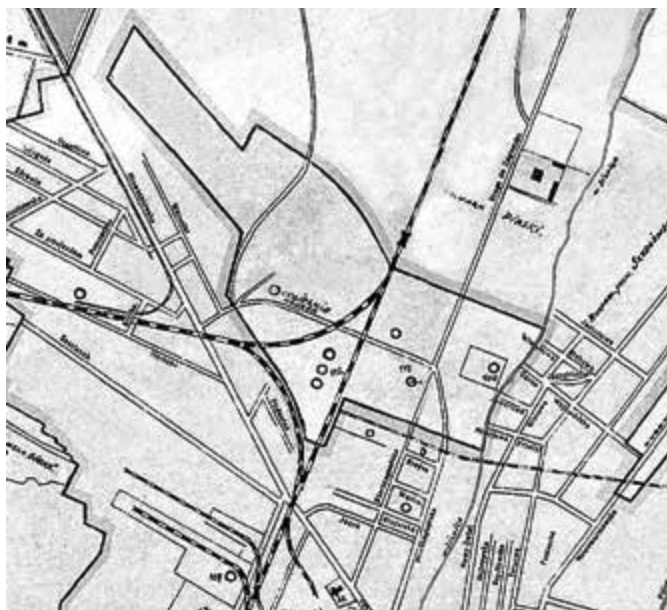
Wydobycie rudy żelaza w tym rejonie źródłowo uchwytne jest w późniejszym czasie. Oto bowiem w 1552 r. występuje *ślawetny* Maciej, *minerator* klucza kieleckiego. Może jest on związany z rodziną Słowików, po raz pierwszy wzmiankowaną w roku 1506. Jan Konarski, biskup krakowski, nadał kmieciom ze wsi biskupiej Czarnów, *pracowitym* Janowi i Mikołajowi Słowikom, braciom rodzonym, łan zwany Słowiński, położony pomiędzy ich łanem dziedzicznym a należącym do Macieja zw. Prosek (Proszek)³. Jest to pierwsza wzmianka o rodzinie kieleckich, czy też raczej czarnowskich, kuźników, produkujących żelazo z rudy darniowej występującej na tym terenie. Synowie tegoż Jana Słowika w 1570 r. zostali zapisani w księgach miejskich kieleckich jako obywatele miasta, a potomkowie owego *mineratora*⁴.

1 J. Kuczyński, *Materiały archeologiczne do badań nad historią Kielc*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego w Kielcach” 1963, t. 1, s. 61; J. Kuczyński, Z. Pyzik, *Ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Kielcach*, tamże 1966, t. 3, s. 93–104.

2 Autor użył tego słowa, jak się możemy domyślać, w stosunku do galeny. Wszelkie związki bez-tlenowe metali, mające budowę krystaliczną i cechy metalu, nazywano kruszcami. Produkty ich wietrzenia, czyli rozkładu chemicznego, to rudy.

3 Archiwum Kapituły Krakowskiej, Liber privilegiorum, t. VI (V), k. 27v.

4 M. Pieniążek-Samek, *Słownik biograficzny: Kielce XVII–XVIII wiek*, Kielce 2003, s. 144, 145.

Il. 1. Fragment mapy Kielc z 1930 r. z zaznaczeniem gruntów H. Nowaka, czyli dawnego folwarku Głębożka

Dawna wieś Głębożka to obszar pierwotnie należący do lokacyjnych Kielc, mocno związany z XVI-wiecznym rozwojem górnictwa i hutnictwa żelaza w północnej części obszaru parafii kolegiackiej w Kielcach. W tych właśnie stronach zapewne dopiero w XVI stuleciu zaczęto eksploatować rudę na Górze Buk. Obszar rudonośny sąsiadował z doliną rzeki Silnicy, będącej granicą lokowanej w średniowieczu wsi Szydłówek. Przy rzece prawdopodobnie w ostatniej ćwierci XVI w. zbudowano pierwszy zakład metalowy – kuźnicę, przerabiającą miejscową rudę.

W połowie XVI w. na terenie królewskich Chęcin górnictwo i hutnictwo przeżywało okres stagnacji, z czego dwór biskupi w Kielcach pragnął skorzystać na polu handlowym, przemysłowym i górniczym⁵.

W tych to okolicznościach doszło do wydzielenia z gruntów miasta obszaru pod lokację wsi Głębożka. Jej zasadźcą został Marek Ornaś, od 1575 r. notowany już jako sołtys wsi. Należał on do kieleckiego patrycjatu obok takich rodzin, jak: Boguśałowie, Czarnowscy, Cedrowie, Duchnikowie, Kowalikowie, Miklaszowie, Lenartkowie, Pistkowiczowie, Prędotowie, Sypistowie czy Tobiaszkowie⁶. W kolejnych latach prowadził skutecznie swoją karierę jako rajca, a w 1583 r. osiągnął stanowisko landwójta (*proadvocatus*)⁷.

5 L. Stępkowski, *Przemiany ludnościowe w Chęcinach w XVII-XVIII w.*, w: *VII wieków Chęcin. Materiały sesji naukowej 24 V 1975 r.*, red. Z. Guldon, Kielce 1976, s. 103–115; F. Kiryk, *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII–XVI wiek*, Kielce 1994, s. 31–33.

6 J. Szanser, *Ustrój miasta Kielc na przełomie XVI i XVII wieku*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1982, t. 12, s. 59, 138, 262.

7 Tamże, s. 37.

Il. 2. Folwark Głębocka (tu: Głębaczka) na mapie z 1799 r. okolic Kielc (północnej i zachodniej); źródło: *Der Gesellschaft Naturforschender Freunde zu Berlin. Neue Schriften*, Berlin 1799

Marek Ornaś był żonaty z Barbarą Kowalcówną, z którą miał dwie córki, syna Adama i chyba również Jana⁸. Wydaje się, że zmarł nieco przed 1595 r., a schedę otrzymał Adam Ornaś (Ornaszek)⁹, występujący w księgach miejskich od 1593 r., a od 1601 r. jako rajca miasta. Ornaś¹⁰, który jako uposażenie otrzymał dwułanowe sołectwo (z tych jeden łan był wolny od ciężarów gruntowych, a drugi czynszowany w wysokości dwóch florenów rocznie), łąkę położoną powyżej stawu na Silnicy w Szydłówku oraz trzy stawy rybne. Ponadto miał prawo zbudowania karczmy i założenia 20 barci w lasach biskupich. Co ważne, był on zwolniony spod władzy starosty biskupiego, a także innych urzędników państwowych. Karczma z gruntem dawała gotowy pieniądz z rąk dzierżawcy, który zbywał piwo z browaru biskupiego. Sołectwo Głębockie poprowadzone było długim pasem od koryta rzeki Silnicy na wschodzie do obecnej części Kielc o nazwie Herby. Przy drodze publicznej powstała karczma, którą zagwarantował przywilej lokacyjny wsi z 1570 r., a także dwór folwarczny.

Osadzeni kmiecie z tytułu użytkowania gruntu po czteroletnim okresie wolnizny mieli opłacać czynsz gruntowy w wysokości 12 groszy, dawać dwa kapłony, odrabiać pańszczyznę pieszą. Prace darmowe związane z prawem feudalnym odrabiane były przez nich przy zajęciach przemysłowych i transportowych.

8 Tamże, s. 39.

9 M. Pieniążek-Samek, *Tributum gratitudinis reddo. Fundacje artystyczne na terenie Kielc w XVII i XVIII wieku*, Kielce 2005, s. 126, 138, 324.

10 Może syn Arnolda Ornasza, rajcy kieleckiego w 1528 r.; W. Urban, *Kielce za biskupa Piotra Tomickiego (1524–1535)*, „*Studia Kieleckie*” 1988, 3/59, s. 8. Rodzina zaangażowana była w wydobywanie rud metali, co potwierdzają liczne dane źródłowe.

Podlegać mieli feudalnej władzy sołtysa. Osadzono ich na dość słabym jakościowo gruncie, na którym znajdował się jeszcze kawał starego lasu, zapewne pochodzącego z czasów lokacji Kielc.

Wsi nie odnotowuje mapa Polski XVI w.¹¹. Miejsce zwane Głębozca znajduje się w dalszym biegu rzeki Silnicy, na jej zachodnim brzegu. Nazwa *Głębozca* wskazuje na charakterystyczne obniżenie terenu¹². Na podstawie analizy mało znanej mapy okolic Kielc z 1799 r. wiemy, że dawniej znajdował się tu wąwóz, którego dnem od strony Skrzetli (czyli od zachodu) płynął niewielki strumień, dopływ Silnicy¹³.

Trudno wyjaśnić na obecnym poziomie rozpoznania źródeł, skąd pojawiające się nazwisko Głębozca w aktach parafialnych kolegiaty kieleckiej (*Stanisław Głębozca* w 1594 r., *Katarzyna Głębocka* w 1688 r. czy niejaka Głębocka w 1679 r.)¹⁴.

Jako pierwszy o Głębozce pisał Jan Pazdur. Wymienia on dokument z roku 1570, wydany przez kancelarię Filipa Padniewskiego, biskupa krakowskiego (1562–72), na podstawie którego na gruntach 14 łanów należących do miasta Kielce miała powstać wieś o tej nazwie, urządzona według prawa niemieckiego¹⁵. W dokumencie określono obszar gruntów wsi położony między miejscami zwanymi *Guncerz*¹⁶ i *Wielgi Przegon*. Pierwsze pole leżało pomiędzy sadzawką pod Szydłówkiem a drogą z Kielc do Kostomłotów, a więc był to rejon obecnych Herbów. Drugie pole „przymiarkowe” wytyczono od zagajnika Krzetle (Skrzetle) do osady nazywanej dawniej Żebra (na wysokości północnego stoku Góry Buk – przyp. DK). Trzecie pole ciągnęło się od Wielkiego Przegonu przez łąki określane jako Wielgie Ługi aż do ścieżek publicznych prowadzących do wsi Szydłówek.

11 *Atlas historyczny Polski. Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku, cz. 1: Mapy, plany, cz. 2. Komentarz, indeksy*, red. W. Pałucki, Warszawa 1993.

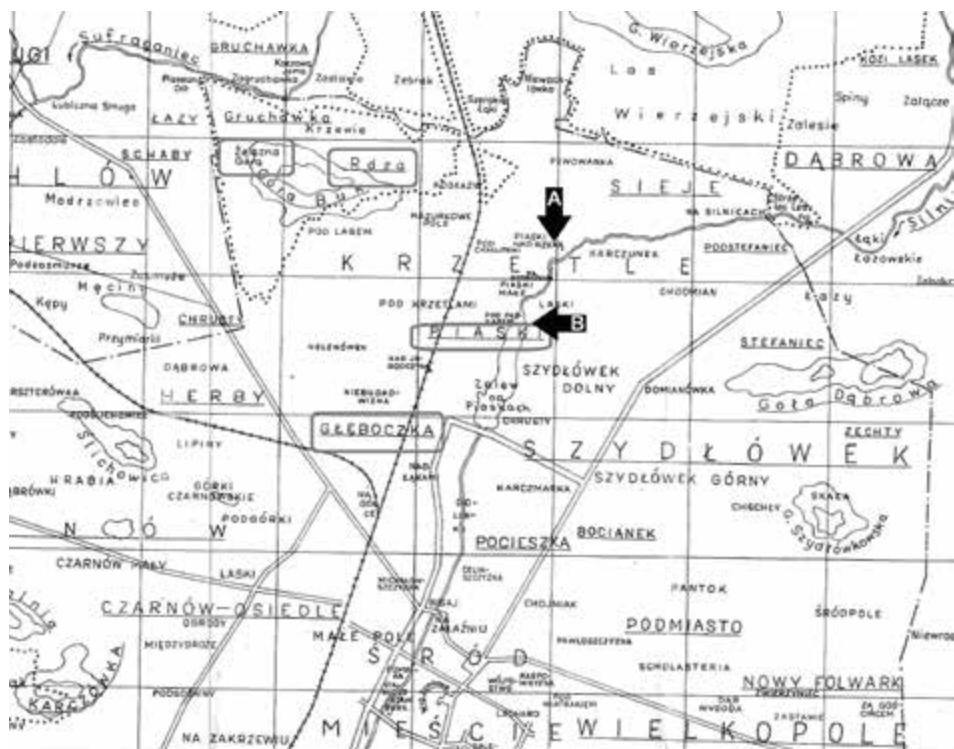
12 W. Dzikowski, D. Kopertowska, *Toponimia Kielc: nazwy części miasta i obiektów fizjograficznych oraz nazw ulic i placów*, Warszawa 1976, s. 30, 52. Autorzy wspominają o błotach w miejscu linii kolejowej prowadzącej do Kieleckich Zakładów Wytwarzania Metalowych, a także istniejących w tym rejonie nazwach Kałuża i Staw. Zob. też: J. Pycia, *Nad Silnicą*, Kielce 1930, s. 62.

13 Folwark Głębozca (tu: Głębaczka) zaznaczony został na mapach: z 1786 r. – Województwo sandomierskie na powiaty i parafie podzielone r. MDCCLXXXVI, przez Franciszka Czaykowskiego kanonika sandomierskiego, AGAD, fotokopie w IH PAN w Warszawie; z 1790 r. – K. Perthess, Szkic sytuacyjny okolic Kielc z 1790 r., Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. I.5975/II oraz na mało znanej mapie okolic Kielc z 1799 r. zamieszczonej w *Der Gesellschaft Naturforschender Freunde zu Berlin. Neue Schriften*, Berlin 1799, por. J. Pazdur, E. Krygier, N. Miks, Kielce. Studium historyczno – urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta, PKZ Warszawa 1953, mps. Zob. też: J.L. Adamczyk, *Kielce na mapach z lat 1799 i 1804. Próba rekonstrukcji układu komunikacyjnego miasta z około 1800 r.*, Kielce 1982; tenże, *Rynek w Kielcach*, Kielce 1993; D. Piotrowicz, *Kartografia Kielc – narzędziem badań architektury miasta*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2018, t. 10, s. 29–44.

14 D. Kopertowska, *Nazwy osobowe...*, s. 104, 214.

15 J. Pazdur: *Dzieje Kielc do 1863 roku*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1967, s. 50.

16 Jest to niemieckie imię męskie.

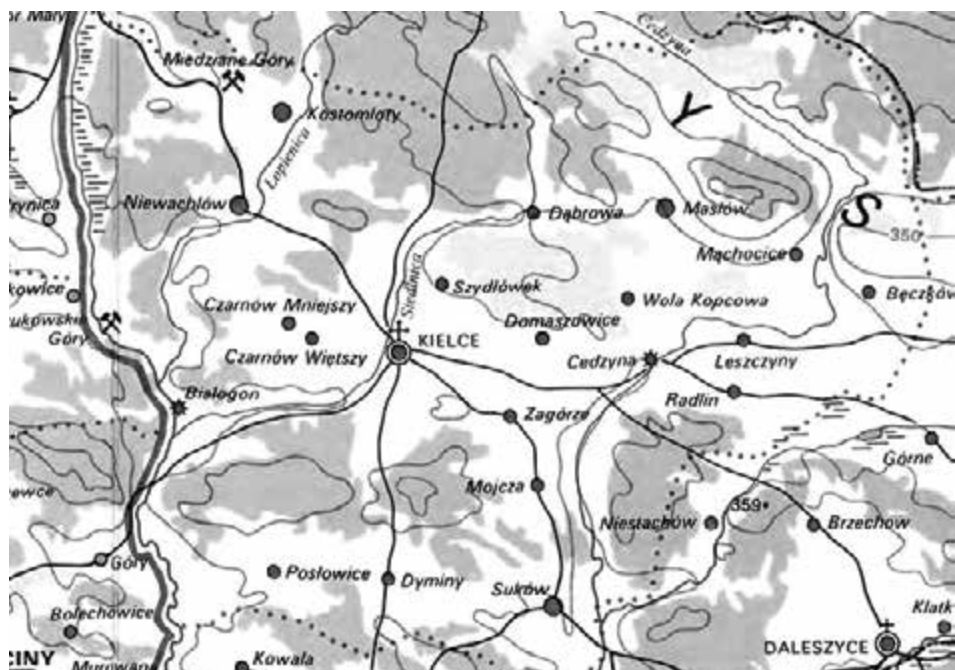
Il. 3. Fragment mapy północnej części Kielc z zaznaczeniem lokalizacji nazw lokalnych: Rdza, Żelazna Góra czyli Góra Buk oraz Zechty.; na lewym brzegu rzeki Silnicy znajdują się tereny wsi Szydłówek; źródło: W. Dzikowski D. Kopertowska, *Toponimia Kielc*

Legenda: strzałka A wskazuje miejsce zwane Stawisko, związane z nowo wystawionym młynem (1799), a może także z produkcją żelaza w końcu XVI w., zaś strzałka B osadę wczesnośredniowieczną, a obok niej pozostałość spiętrzenia stawu związanego z XVII wieczną produkcją. Nad górną Silnicą znajdowało się lokacyjne sołectwo wsi Szydłówek, w miejscu zwanym Chodmian (Hutman?).

Po ogłoszeniu przywileju Stefana Batorego o wolnym poszukiwaniu i wydobywaniu „skarbów podziemnych” przez każdego posiadacza ziemskiego, sołtys wsi lokowanej – w tym wypadku wsi Głębozca – na terenie której znajdują się ruda, las i grunty rolne, miał prawo prowadzenia działalności przemysłowej w oparciu o swoje możliwości i ludzi sobie podległych. Produkcja żelaza nie była traktowana jako królewskie regale, mógł je produkować każdy „i żadnym nie uległo olborem, czyli dziesięcinom. Produkowanie żelaza, które było od najdawniejszych czasów w Polsce wyłącznie w ręku prywatnych, odbywało się dorywczo, na małych ilościach, w piecach niekosztownych, z rud bez trudności wynalezionych i zbieranych prawie na powierzchni i łatwo topliwych (zwykle rud łącznych)”¹⁷. Dotychczasowe złoża

17 H. Łabęcki, *Górnictwo w Polsce: opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym*, t. 2, Warszawa 1842, s. 311, 312.

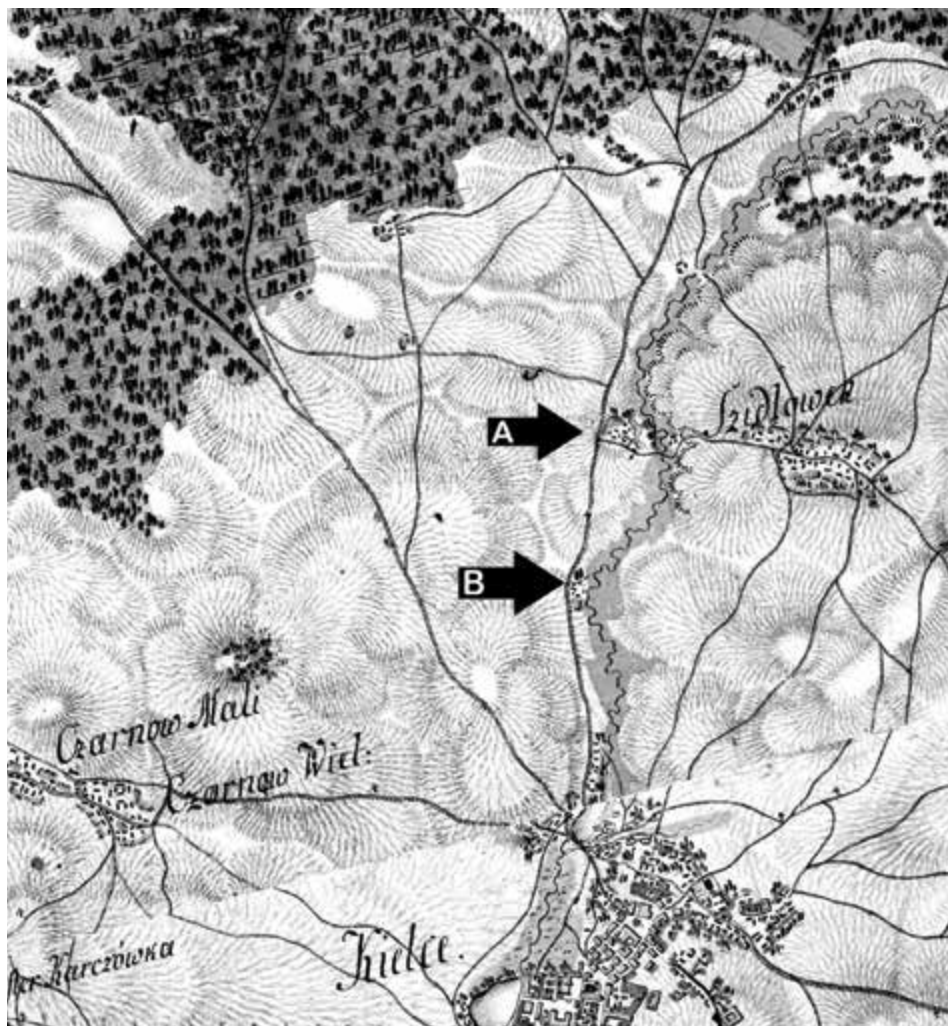

Il. 4. Osadnictwo na północ od Kielce w XVI w. – nie zaznaczono XVI-wiecznej wsi Głębocka; zaznaczono drogi: do Niewachłowa (ulice 1 Maja i Piotrkowska), do Zagnańska (ob. ulice S. Okrzei i Zagnańska), natomiast pominięto ulicę do Małogoszcza (ulica Czarnowska); źródło: *Atlas historyczny Polski. Województwo sandomierskie...*

rudy w rejonie Góry Buk nie były na tyle dochodowe, aby wytrzymać konkurencję z zakładami białogońskim, samsonowsko-bobrzańskimi i makoszyńskimi – coraz dalej oddalonymi od granic miasta.

Ruda ta wydobywana była w dolinie Silnicy (Dąbrówki) lub na północnych stokach Góry Buk (vel Żelaznej Góry). Miejsce to (jak się niżej przekonamy) należało przed 1570 r. do gruntów lokacyjnego miasta Kielce. Tuż obok znajduje się rzeka Gruchawka, na której w późniejszym czasie zbudowano staw i kuźnicę żelaza. Heliodor Kmiec lokalizuje w północno-zachodniej części Kielce kuźnice żelaza – w Głębocku, Gruchawce i Kostomłotach¹⁸.

18 H. Kmiec, *Dzieje techniki zbrojeniowej nad rzeką Bobrą i w jej okolicach od XVI do XIX wieku*, Kielce 2000, s. 131, 136, 137

Il. 5. Lokalizacja Folwarku Głębocka (B) i folwarku Piaski (A), widoczny nowo wystawiony młyn (nieopisany); A. Mayer von Heldensfeld, *Carte von West-Gallizien...* 1801–1804 r.

W dotychczasowej literaturze znajdujemy niewiele informacji o funkcjonowaniu w tym rejonie zakładu przetwórstwa żelaza, a jeszcze mniej jakichkolwiek przesłanek dotyczących ram czasowych jego działalności¹⁹. Pierwsza wiadomość o osadzie Gruchawka pochodzi z 1594 r., kiedy w aktach parafialnych kolegiaty kieleckiej występuje Mateusz Gruchawka „piszący się” z Szydłówek (*de Szydlowek*)²⁰.

19 W. Dzikowski, D. Kopertowska, *Toponimia Kielc...*, s. 31; *Inwentarz klucza kieleckiego biskupstwa krakowskiego z 1645 roku*, wyd. J. Muszyńska, Kielce 2003; *Inwentarz klucza kieleckiego biskupstwa krakowskiego z 1635 roku*, wyd. J. Muszyńska, Kielce 2012.

20 W 1674 r. pojawiła się nazwa folwark Gruchawka; D. Kopertowska, *Nazwy osobowe mieszkańców podkieleckich wsi (1565–1694)*, Wrocław 1988, s. 88.

W pierwszej połowie XVI w. zaistniały warunki dla powstania w Kielcach ośrodka dalekosiężnego handlu wołami. Spodziewano się jego szybkiego rozwoju także na trasie przegonu bydła w kierunku północnym i dlatego założono wieś położoną zaraz za granicą lokacyjnego miasta, tuż przy rogatce²¹, z własnym dostępem do wody i paszy. Dwór biskupi oczekiwał, że środki pochodzące z działalności znacząco wzbogacą kupców kieleckich, i będą oni mogli wesprzeć powstające właśnie w północnej części klucza wydobyć i przetwórstwo metali²².

W XVI w. drogą biegnącą przez teren wsi Głębocka pędzone było bydło od strony Chęcin przez grunty miasta Kielce²³. Domyślać się tego możemy ze wzmianki o karczmie w dokumencie lokacyjnym, która wskazuje na spory ruch na drodze prowadzącej przez osadę. Charakterystyczne są również wymienione nazwy *Przegon* i *Zagnańsk*, wskazujące na przemieszczanie zwierząt. W XVIII w. handel wołami stale tracił znaczenie gospodarcze. Ważnym źródłem dochodów była wspomniana karczma sołtysia położona przy drodze, w której zbywane było piwo kieleckie. Młyn mielący słody mieszczan w pierwszej ćwierci XVII w. znajdował się przy Rdzawym Stawie, czyli w rejonie dzisiejszego ronda Herlinga-Grudzińskiego. Od tego czasu ulica Zagnańska stała się ważnym elementem komunikacyjnym w kierunku północnym.

Niewiele wiadomo o ówczesnych dziejach wsi, brakuje źródłowego potwierdzenia jej istnienia podczas wizytacji parafii kieleckiej w 1598 r. Dopiero w 1685 r. *villa Głębocka* występuje w aktach parafii kolegiackiej²⁴. Wiemy, że sołectwo głębockie pozostawało w dyspozycji rodziny Ornasiów do lat 90. XVII w. W 1691 r. stało się własnością szlachecką rodziny Zalaszkowskich²⁵ herbu Półkozic²⁶. Utrzymywali się oni z sołectwa, w tym czasie obejmującego dwa łany, a grunty kmieci wsi Głębocka przeszły pod zarząd władz miejskich.

W roku 1701 na gruntach tego folwarku opisano fundusz nowej, siódmej kano-nii *fundi Głębocka*. Powstała ona z inicjatywy kanonika Jana Łuczkwiewicza (vel Luczkiewica), doktora teologii i prawa, kustosza skalbmierskiego i prepozyta radłowskiego, który na ten cel przekazał swoje własne pieniądze. W oparciu o te fundusze, a także Hiacynta Michalczewskiego, dziedzica wsi Krzyszkowice, i Hieronima Śmietanki, dziedzica wsi Szeligi i Bronowice, w roku 1698 Jan

21 D. Piotrowicz, *Rogatki miejskie w Kielcach*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2016, t. 8, s. 11–36.

22 Na ten temat: M. Paulewicz, *Chęcińskie górnictwo kruszczowe od XIV do połowy XVII wieku*, Kielce 1992; zob. recenzję Z. Guldona, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1995, t. 18, s. 429–431.

23 J. Baszanowski, *Z dziejów handlu polskiego w XVI–XVIII w. Handel wołami*. Gdańsk 1977; Z. Guldon, L. Stępkowski, *Handel wołami w świetle rejestrów celnych komory kaliskiej z lat 1647–1654*, w: *Z dziejów handlu Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, Kielce 1980, s. 135–149; D. Kalina, *Dzieje Chęcin*, Chęciny 2007, s. 62.

24 Tamże, s. 108, 109.

25 D. Kopertowska, *Nazwy osobowe...*, s. 128.

26 W. Maisel, *Mikołaj Zalaszkowski*, w: *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa 1981, s. 860; K. Niesiecki, *Herbarz polski*, Lipsk 1839–1846; *Dodatek*, s. 38.

Małachowski, biskup krakowski (1681–1699), erygował przy kolegiacie kieleckiej nową, siódmą kanonię – *fundi* Głębozca²⁷. Pierwszym kanonikiem został Jan Łuczkiewicz²⁸, zmarły w 1726 r.²⁹. Kanonia miała na swoją własną siedzibę – dom dawnej dziekanii wybudowany na placu zwanym *Scholasterią*, leżącym naprzeciwko kościoła szpitalnego pw. św. Trójcy³⁰.

Folwark Głębozca z czasem został wykupiony z rąk rodziny Zalaszkowskich. W latach 1760–1763 zawiadywał nim jako wikary, a od 1767 r. jako kanonik, Franciszek Erazm Preiss (1727–1805), egzaminator prosynodalny (1765–1767, 1776–1782), od ok. 1770 r. w zakonie księży komunistów w Kielcach, pleban w Lisowie (1770) i w Zagnańsku (1775)³¹. Z jego osobą związane są liczne fundacje pobożne, w tym stworzenie uposażenia organisty w kolegiacie, opartego o dziesięcinę z ról folwarku Głębozca³². Potwierdzenie tych faktów znajdujemy w dwóch źródłach z tego czasu – w rejestrze ks. Franciszka Czajkowskiego z lat

Il. 6. Kielce i okolica w 1839 r.; na północ od rynku widoczne ob. ulice Stefana Okrzei i Zagnańska, przy których ulokowano pięć folwarków o nazwie Piaski, natomiast w stosunku do Głębozki użyto określenia Dwór; Topograficzna karta Królestwa Polskiego, tzw. Kwatermistrzostwa, 1839 r.

27 Archiwum Państwowe w Kielcach, Archiwum Małachowskich z Białaczowa, sygn. 547, *Erectio canonicatus fundi Głębozca bpa Jana Małachowskiego* (1698).

28 J. Pycia, *Nad Silnicą*, s. 24; M. Pieniążek-Samek, *Przemiany kolegiaty (obecnie katedry) kieleckiej w epoce baroku w świetle inwentarzy. Część I: wiek XVII*, w: „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1998, t. 19, s. 74, przyp. 416, .

29 Pochowany został w katedrze krakowskiej; Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Maksymiliana i Stanisława Cerchów, Katedra w Krakowie, sygn. 29/1548/0/5.1/992, Pomnik z czarnego marmuru Jana Łuczkiewicza Kanonika krakowskiego, 1726.

30 Budynek ten w 1825 r. przeznaczono na siedzibę prałatów scholastyków, a w 1865 r. został przejęty przez władze i obrócony na mieszkanie dyrektora gimnazjum, a potem umieszczono w nim kancelarię prokuratora; J. Pycia, *Nad Silnicą*, s. 62.

31 Na jego temat m.in. D. Krześniak-Firlej, W. Firlej, *Bibliografia piśmiennictwa zakonników z sekularyzowanych klasztorów działających na obszarze diecezji kieleckiej i sandomierskiej w XIX w.*, „Hereditas Monasteriorum” 2016, vol. 8, s. 159–239.

32 M. Rawita-Witanowski, *Dawny powiat Chęcinski. Z ilustracjami prof. Jana Olszewskiego*, oprac. D. Kalina, Kielce 2001, s. 155; J. Zdanowski, *Kościół katedralny N.M.P. w Kielcach*, Kielce 1930, s. 6.

Il. 7. Folwarki Głębocka i Piaski na mapie z ok. 1858 r.; Karta geognostyczna Okręgu Wschodniego Górnictwa Królestwa Polskiego, rys. L. Zejszner, l. 1805–1871

1783–1784 wspomniany jest „folwarczek Głębocka”³³, a w inwentarzu klucza kieleckiego z 1789 r. zapisano, że dziesięcina wybierana „z ról zaś albo folwarku Głębockiego” stanowiła podstawę uposażenia organisty kolegiaty³⁴. Praktyką było, że wydzierżawiano ów majątek, w całości lub w częściach. Z owego drugiego łanu wydzielano mniejsze role nadawane mieszczanom kieleckim w dzierżawę kontraktami kilku- lub wieloletnimi. Zapewne za czasów Preissa utrwalił się podział owych częściowych ról. W lustracji klucza kieleckiego z 1788 r. wymieniono

„Folwark Jmci x. Preysa kanonika kieleckiego, przy którym komorników czterech”, a także samodzielny, a powstały na gruntach Głębocki „Folwark na Piaskach państwa Paszkowskich, którzy w służbie zostają, matka zaś ich tylko w tym folwarku mieszka”³⁵. Ten drugi obejmował grunty ciągnące się ku Skrzetłom (vel Krzetłom), wymienia je Tabela hiberny z 1803 r.³⁶

W roku 1801 grunty należące do kanonii *fundi Głębocka* podlegające Franciszkowi Preissowi poddzierżawiała Franciszka Stoynowska, mieszcza kielecka. Wydzielone grunty kmieccie dawnej Głębocki sformowano w nowy folwark o nazwie Piaski, którego budynki zlokalizowano w rejonie zalewu na Piaskach. Na wykarczowanym terenie powstała w latach 70. XVIII w. osada Sieje, należąca w 1784 r. do folwarku Piaski (którego właścicielem wykazany był wówczas Józef Olszewski)³⁷.

33 *Regestr Dyecezbów Franciszka Czaykowskiego, czyli właściciele ziemscy w Koronie 1783–1784*, oprac. S. Górzyński, Warszawa 2006, s. 235.

34 Inwentarz klucza kieleckiego dóbr biskupów krakowskich z 1789 r., Archiwum Państwowe w Radiomiu (APR), Zarząd Dóbr Państwowych, sygn. 5, s. 109.

35 Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego (ASK), dz. LVI, sygn. 271, Lustracja klucza kieleckiego dóbr biskupów krakowskich z 1788 roku, k. 41v.

36 J.L. Adamczyk, *Rynek w Kielcach*, s. 155, 158–164, 166.

37 *Regestr Dyecezbów...*, s. 235.

Il. 8. Kielce na mapie Karta kieleckiej gubernij z ok. 1898 r.; folwark Głębozca został oddzielony od folwarku Piaski i przyłączony do folwarku Czarnowskiego

Na mapie Galicji Zachodniej (1804 r.) zaznaczono nad rzeką Silnicą kilka budynków, lecz na jej marginesie nie wymieniono osobnej osady, co oznacza, że folwark i jego grunty podlegały administracji miejskiej.

W niedługim czasie zaszły kolejne ważne wydarzenia. W 1809 r. Kielce znalazły się w granicach Księstwa Warszawskiego. Z tego czasu pochodzi znakomita mapa folwarku Głębozca oraz folwarku Scholasteria, które stanowiły własność kanonika *fundi Pierzchnica*³⁸.

W roku 1820 powierzchnia folwarku Głębozca wynosiła 42 morgi i 228 prętów, czyli nieco ponad 23½ hektara. Były to tereny o słabej glebie, a więc mało atrakcyjne pod względem rolniczym. Co więcej, po 1830 r. przebito z rynku w kierunku północnym nowy trakt, ulicę Nowowarszawską, co spowodowało utratę znaczenia starego traktu na północ. Wzrósł ruch na pobliskiej drodze na Końskie (ulica Piotrkowska), przy której stanęła nowa karczma zajezdna, obsługująca ruch na szosie.

Z książki wieczystej realności Głębozca w Kielcach dowiadujemy się, że „wieś (folwark) Głębozca dawniej kanonia Głębozca zwana od Brzezina odłączona” ok. 1820 r., i wówczas stanowiła własność Fachinettich (Fachinetty). Była to rodzina włoska (z Mediolanu), zamieszkała od XVII w. w Krakowie. W aktach krakowskich

38 APR, Zbiór kartograficzny, sygn. 2961, Regestr pomiarowy dotyczący się folwarku Głębozki i Scholasteria, czyli kanonia fundi Pierzchnica, realności rządowej w terytorium miasta wojewódzkiego Kielce sytuowanej, z planu wyciągnięty i spisany, 1820 r.

występuje Stanisław Jan Kanty Fachinetti, syn Stanisława, „konsyliarza kameralnego Jego Królewskiej Mości”, ławnika krakowskiego, oraz Heleny, córki ławnika i kupca Antoniego Wilhelma, który w 1759 r. wszedł najpierw do ławy, a następnie do rady miejskiej, po czym został burmistrzem.

Był on kilkakrotnie żonaty, a spośród jego licznego potomstwa Jan Kanty Fachinetti przejął folwark Głębozka, osiadł w Kielcach z żoną Domicelą Böhm herbu Bem, z którą miał córkę Romanię. Był prawnikiem (adwokatem Sądu Apelacyjnego Król. Polskiego), a także radcą Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Kielcach. Powierzono mu także prezesurę rady opiekuńczej szpitala św. Aleksandra w Kielcach. Zmarł 30 kwietnia 1841 r.³⁹

Kilka lat później, aktem z 23 czerwca 1847 r., folwark został sprzedany za 18 000 rs przez Romanię z Fachinettich żonie Piotra Jakubowskiego. Następną jego właścicielką została Wiktoryna z Bierzyńskich, żona Józefa Łabędzkiego, która po śmierci męża w 1850 r. posiadała w Głębozce nieruchomość obejmującą: dom z drewna pod gontem, chlewy z drewna pod gontem, stajnię z wozownią z drewna pod gontem, strzygielnię⁴⁰ z drewna pod gontem, studnię balasami ocembrowaną; parkan z bali z bramą wjazdową; parkan z dyli, parkan podobny z desek, obory z drewna pod słomą, stodołę z drewna pod słomą, wozownię z drewna pod słomą, stodołę z drewna pod gontem i słomą, wozownię murowaną pod gontem. Ponadto obok zabudowań mieszkało dwóch komorników: Andrzej Nogaj posiadający: dom z drewna pod gontem, chlewy z drewna pod gontem i stodołę z drewna pod słomą, oraz Józef Małecki, posiadający: dom z drewna pod gontem, chlewy z drewna pod gontem, stodołę z drewna pod słomą⁴¹.

Okolo roku 1868 r. do Kielc przybył z Łodzi Henryk Nowak, który zakupił pod miastem folwarki: Czarnów, Głębozka i Piaski, czyli znaczny pas gruntu położony na zachód od Silnicy. Na tym terenie prowadzone były przez następne lata niezwykle ważne dla Kielc inwestycje, w tym w 1885 r. budowa Kolei Dęblińsko-Dąbrowskiej, łączącej Kielce z Warszawą, przechodzącej przez tereny folwarków Piaski i Głębozka. Z inicjatywy grupy przemysłowców założono nowe zakłady pracy, których produkty łatwo zbywane były na odległych rynkach. W ślad za tym powstała dzielnica skromnych domów robotniczych i rozległe przedmieście. Razem z częścią miasta zwaną Herby i Starowarszawskim Przedmieściem⁴² wyodrębniła się uprzemysłowiona spora „dzielnica” Kielc w miejscu zwanym Ściegny, na którym mieszczanie kieleccy założyli ogrody w oparciu o przywilej królewski z 1585 r.⁴³. Na przełomie XIX i XX w. założono w pobliżu tartaki i składy drewna. Pisz na

39 https://www.poczetkrakowski.pl/tomy/show_article,stanislaw-jan-kanty-fachinetti-909.html.

40 Miejsce służące do strzyżby owiec.

41 APK, Dyrekcja Ubezpieczeń w Warszawie, sygn. 88, Wykazy ubezpieczenia i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Głębozka, pow. kielecki, gub. radomska, dobra i gmina Kielce, l. 1849–1851.

42 Na ten temat A. Adamczyk, *Ulica Starowarszawskie Przedmieście i jej sąsiedztwo*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2009, t. 1, s. 21–53.

43 AGAD, ASK, sygn. Dz. XXXVI, nr 55a, Lustracja Klucza Kieleckiego Anno 1789, sygn. 5, k. 121.

ten temat Edyta Majcher-Ociesa: „Do I wojny światowej rozwój przemysłu meblarskiego w Kielcach był związany z postacią Henryka Nowaka. Pochodził on z Łodzi. Pozyskał informacje o planach wybudowania linii kolejowej przez Kielce i wykupił grunty, przez które miała przechodzić linia. Kierował największym zakładem branży drzewnej w mieście. W 1895 r. utworzył przedsiębiorstwo «Przemysłowo-Leśne Tartaki Parowe oraz Składy Materiałów Drzewnych»⁴⁴. Tereny Folwarku Głębocka (a także folwarku Piaski) stały się w końcu XIX w. niezwykle interesującym miejscem inwestycyjnym. Na działce należącej do Henryka Nowaka, a w oparciu o fundusze prywatne, w latach 1894–1902 planowano uruchomienie fabryki zapalek⁴⁵. Powstały tu dwie cegielnie, a także jeden z ważniejszych zakładów przemysłowych w Kielcach potocznie nazywany „Superfosfatami”, w którym od 1900 r. produkowano nawozy azotowe i stężony kwas siarkowy. W roku 1930 fabryka została przejęta przez Państwową Wytwórnę Prochu w Pionkach, a profil jej produkcji zmieniono. Do lat 60. XX w. wytwarzano tu kwas siarkowy służący do produkcji prochu⁴⁶. Na niewielkiej stosunkowo działce przy linii kolejowej w 1914 r. Towarzystwo Akcyjne Suchedniowskiej Fabryki Odlewów podjęło się budowy zakładu, który otrzymał nazwę Suchedniowska Huta „Ludwików”. Zakład uruchomiono dopiero pod koniec 1919 r.⁴⁷

Doniosłe zmiany w sytuacji osadniczej na terenie osiedla przyniósł rok 1920 r. W myśl artykułu 23 ustawy z 6 lipca 1920 o organizacji Urzędów Ziemskich⁴⁸, i stosownie do paragrafu 5 przepisów wykonawczych do ustawy z 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej⁴⁹, 25 października 1920 r. Komisarz Ziemski w Kielcach J. Brojewski przesłał do Komisji Ziemskiej Okręgowej w Kielcach powiadomienie, że na rok 1921 (czyli od pierwszego stycznia) do parcelacji zostały wyznaczone majątki państwowe i prywatne, w tym: Czarnów, Piaski, parcele miejskie, Psiarnia i Szydłówek. Natomiast proces parcelacji dóbr spadkobierców Henryka Nowaka rozpoczęty został 9 listopada 1920 r., a zakończony w 1921 r.⁵⁰

44 E. Majcher-Ociesa, *Przemysł drzewny w Kielcach w latach 1918–1939*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2013, t. 5, s. 40, 41.

45 Archiwum Państwowe w Kielcach (APK), Rząd Gubernialny Kielecki (RGR), sygn. 15264, Wniosek Rachmajera Abrama o uruchomienie w Kielcach w dzielnicy „Głębocka” fabryki zapalek, 1894 r. (wniosek załatwiono odmownie wobec stwierdzenia u petenta w drodze egzaminu braku wiadomości zapewniających bezpieczeństwo przy produkcji zapalek); tamże, RGR, sygn. 5457, O sotojanie spięcnoej fabriki na fol’varki „Glembočka” Këleckago Uěžda; tamże, Zarząd Powiatowy, Oddział Wojenno-Policyjny, sygn. 3237, Sprawa fabryki zapalek w Głębockach, 1894 r., sygn. 3430, Sprawa obcokrajowców kierujących fabryką w folwarku Głębocka, 1902 r.

46 APK, Hipoteka powiatu kieleckiego Księga hipoteczna Fabryka Superfosfatów Głębocka, t. I: 1901–1935, sygn. 20.

47 Na ten temat: K. Otwinowski, *Huta „Ludwików” w Kielcach 1919–1945*, Kielce 2019; B. Tambor, *Huta „Ludwików” po II wojnie światowej*, Kielce 2019.

48 Ustawa z 6 lipca 1920 o organizacji Urzędów Ziemskich, „Dziennik Ustaw” 1920, nr 70, poz. 46.

49 Ustawa z 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej, tamże, nr 85, poz. 35.

50 APK, Okręgowy Urząd Ziemski w Kielcach, sygn. 4524.

Teren przejęty od spadkobierców H. Nowaka został rozparcelowany w 1922 r. w oparciu o sprawę sądową dotyczącą zaległości płatniczych ze strony gminy żydowskiej w Kielcach⁵¹. Pojawiły się nowe tereny pod inwestycje przemysłowe, a także pod budownictwo mieszkaniowe jednorodzinne. Działalność prowadziły wspomniane tartaki z udziałem kapitału żydowskiego i polskiego⁵². Na Skrzetlach, dawnej zachodniej części folwarku Głębozca, funkcjonowały w końcu XIX w. dwie cegielnie. Kolejna, zwana cegielnią Nowaka, powstała bliżej linii kolejowej i fabryki SHL⁵³.

W okresie międzywojennym nasilił się tu ruch budowlany. Powstały liczne domy jednorodzinne, w większości skromne, drewniane, i wiele budynków gospodarczych. Zabudowę tę, wraz z terenami przemysłowymi, przyłączono do Kielc na mocy rozporządzenia rady Ministrów z 1 maja 1930 r.⁵⁴. Ulica Głębozca uzyskała bardziej zwartą zabudowę. W 1950 r. władze Kielce sformalizowały jej zwyczajową nazwę⁵⁵. W związku z rozbudową pobliskich zakładów zabudowa ulicy została w następnych latach całkowicie zburzona.

---

51 Tamże, Referat Obrotu Ziemią, sygn. 4579, Sprawa sprzedaży ziemi z folwarku Głębozca, pow. kielecki na zapłaceniu daniny państwowej, 1922 r.

52 Tamże, Urząd Wojewódzki Kielecki I, Wydział Komunikacyjno-Budowlany, sygn. 17 702, Głębozca w pow. kielecki – tartak. Projekt tartaku parowego f-my Gołębierski i S-ka, 1922 r.,; sygn. 17 860, Plan tartaku parowego „Głębozca” B-ci Dębskich i I. Wajngolda w Kielcach, 1924 r.

53 Tamże, Sąd Okręgowy w Kielcach, sygn. 8517, Firma Sender Cukierni i s-ka, Cegielnia „Głębozca” w Kielcach (1934–1943).

54 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 marca 1930 r. o zmianie granic miasta Kielc w powiecie i województwie Kieleckim. <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1930-20-165,16777750.html>.

55 W. Dzikowski, D. Kopertowska, *Toponimia Kielc...*, s. 99.

Dariusz Kalina (National Heritage Association in Kielce)

History of Głębocka village

In the northern part of Kielce, there is a small Głębocka Street, in the place where in the 16th century a village was founded under German law. This area is connected with mining and iron metallurgy in the northern part of the collegiate parish in Kielce. Most likely in the 16th century, ore was mined on the nearby Hill Buk, and the ore-bearing area was adjacent to the Silnica River valley, which was the border between Głębocka and the old village of Szydłówek. The new village was given a long strip of land from the Silnica River in the east to the current district of Kielce called Herby. A farm with a manor house and an inn were built there - which indicates significant traffic on the road leading north. Marek Ornaś, a resident of Kielce, became the village head. The profitable trade in oxen in Głębocka declined in the 18th century, and then the goods became a property of the clergy. In 1801, an independent Piaski farm was separated. After building the railway line from Deblin to Dąbrowa Górnicza in 1885, the Kielce industry developed here, followed by a construction of a district of modest workers' houses and a vast suburb.

Keywords: Kielce, Głębocka, village location, iron mines, oxen trade, ironworks